

УДК 32-027.21

Т.Ю. Кулішенко

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЯК КАТЕГОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ

Розглядаються основні напрями визначення наукової категорії «інституціоналізація» в суспільствознавчих науках. Автор пропонує розуміння інституціоналізації як процесу організаційно-нормативного закріплення позицій суб'єктів конкурентної боротьби в суспільстві. Категорія «інститут» визначається як сукупність усталених норм та механізму примусового їх дотримання, який набуває владно-розподільчих функцій. Відповідно інституціоналізація охоплює не лише процес складання, організаційного оформлення та нормативного закріплення соціальних відносин, пов'язаних із здійсненням влади, але й кореляцію інституційних форм у відповідності до змін у розстановці сил суб'єктів конкурентної боротьби та їх інтересах і потребах.

Ключові слова: інституціоналізація, інститут, інституційна норма.

Рассматриваются основные направления определения научной категории «институционализация» в обществоведческих науках. Автор предлагает понимание институционализации как процесса организационно-нормативного закрепления позиций субъектов конкурентной борьбы в обществе. Категория «институт» определяется как совокупность устойчивых норм и механизма их принудительного соблюдения, который приобретает властно-распределительный характер. Соответственно институционализация охватывает не только процесс становления, организационного оформления и нормативного закрепления социальных отношений, связанных с осуществлением власти, но и корреляцию институциональных форм в соответствии с изменениями в расстановке сил субъектов конкурентной борьбы, их интересов и потребностей.

Ключевые слова: институционализация, институт, институциональная норма.

The basic directions of the scientific definition of the category of «institutionalization» in the social sciences are considered. The author offers insight into how the process of institutionalization of organizational - standard fastening subject positions of competition in society. Category «institution» is defined as the set of stable rules and their mechanism of forced compliance. This mechanism becomes powerfully redistributions function. Institutionalization covers not only processes organizational design and regulatory consolidation of social relationships that are associated with the exercise of power, but also the correlation of institutional forms in accordance with changes in the balance of power of subjects of competition, their interests and needs.

Key words: institutionalization, institution, institutional norms.

Постановка проблеми. Проблема інституціоналізації є одним із традиційних об'єктів дослідження політології. Сьогодні, в умовах інституційного реформування всієї системи владно-правових відносин в

Україні актуальність досліджень у цьому напрямі значно зростає, оскільки вони затребувані не лише в академічному, але і в практичному плані. Однак визначення сутності даної наукової категорії досі залишається дискусійним. На наш погляд, причина такого стану справ полягає в тому, що в науковому співтоваристві відсутня єдність у трактуванні категорії «політичний інститут», з якою нерозривно пов'язана політична інституціоналізація.

Аналіз актуальних досліджень. Не дивлячись на те, що поняття «інститут» у політичній науці широко використовується вже понад сто років, єдиного підходу до визначення його змісту не існує. Це пояснюється рядом обставин. По-перше, сам інституційний напрям складався в рамках різних наук, кожна з яких використовувала власний понятійний апарат. До середини ХІХ ст. «інституції» вивчалися в основному правознавцями і розумілися як суто юридичні встановлення. Лише на початку ХХ ст. представники інституційної теорії права Л. Дюгі, Л. Гурвич, М. Оріу розширили поняття інституту до системи правопорядку, який ґрунтується на ідеї рівноваги суспільних сил [16, с. 704]. На рубежі ХІХ–ХХ ст. поняття «інститут» набуло нового значення і в соціально-економічних дослідженнях. Так, Е. Дюркгейм характеризував соціологію як «науку про соціальні інститути, їх генезис і функціонування» [6, с. 20]. В економічній науці інституційний напрям, започаткований Т. Вебленом, був розвинутий у роботах Дж. Коммонса, Дж. М. Кларка, У. Мітчела, У. Гамільтона та ін. У його рамках інститути розглядалися як «зразки і норми поведінки» [14, с.101–103], а також «звички мислення» [2], що впливають на вибір стратегій економічного дії на додаток до мотивації раціонального економічного вибору. Неоінституціоналісти останньої третини ХХ ст. – О. Вільямсон, Р. Коуз, Д. Норт, надали поняттю інституту ще більш широкого змісту. Так, згідно з відомим визначенням лауреата Нобелівської премії Д. Норта інститути – це «правила гри в суспільстві, які організовують взаємовідносини між людьми і структурують стимули обміну у всіх його сферах – політиці, соціальній сфері та економіці» [11, с. 6].

Розмивання дисциплінарних кордонів інституційних досліджень приводить до подальшого збагачення змісту, що вкладається в поняття «інститут», до розгляду інститутів як характеристик внутрішнього устрою, що визначають закономірності розвитку суспільства і забезпечують його цілісність. Якщо раніше інститути, залежно від підходу, представлялися або як юридичні норми, або як усталені форми соціальної поведінки або як типи організацій, то тепер вони розглядаються як глибинні регулятори суспільних явищ. Серед соціологів одним з перших на це звернув увагу Т. Парсонс, назвавши інститути вирішальним фактором інтеграції та стабілізації суспільства [17]. Серед економістів про те ж заявив Д. Норт, коли протиставив інститути як системи деперсоніфікованих відносин і правил гри сукупності організацій, які за цими правилами діють [11, с. 19].

Однак названий процес має і свою зворотню сторону. Вживаючи категорії «інститут» та «інституціоналізація у різних наукових галузях», дослідники рідко намагаються дати їм чітке і недвозначне визначення. Так, політологи досить багато пишуть про інституціоналізацію політичних партій, влади, місцевого самоврядування, лідерства і навіть про інституціоналізацію самої політичної науки, але при ближчому розгляді з'ясовується, що в це поняття вкладається абсолютно різні значення. Якщо не вдаватися у безліч нюансів, їх можна звести до двох основних підходів до визначення категорії «інститут» - нормативістського, коли інститути ототожнюються з комплексом норм, та організаційного, при якому під даною категорією розуміються установи та організації.

Нормативний підхід є найбільш поширеним у сучасних суспільних науках. Так Т. Парсонс трактував інститути як «загальні моделі норм, які окреслюють категорії приписаного, дозволеної і забороненої поведінки в соціальних відносинах, для людей у їх взаємодії один з одним як членів суспільства і його різних підсистем і груп» [12, с. 143]. Згідно дефініції Д. Норта інститути – це «придумані людьми обмеження, які структурують взаємодії людей. Їх складають формальні обмеження (правила, закони,

конституції), неформальні обмеження (соціальні норми, умовності і прийняті для себе кодекси поведінки)» [11, с. 17].

Прихильники організаційного підходу характеризують категорію «інститут» як організацію, з присутньою саме організаціям ієрархією відносин та структурою. Так, Е. Гідденс визначає інститути як тривалі структури в часі і просторі, найбільш стабільні риси соціального життя» [4].

Неважко помітити, що при нормативістському підході порушується система науково-категоріального апарату політології, оскільки в ній до розряду інститутів прийнято відносити політичні організації – державу та її владні установи, політичні партії тощо. Так, характеризуючи структуру політичної системи, дослідники виділяють в ній нормативно-регулятивну та інституційну підсистеми як два, хоча і пов'язаних, але різних компоненти.

У свою чергу, організаційний підхід до аналізу інститутів викликає критику з боку норматівісти, які вважають, що слід провести чітку грань між інститутами та організаціями, «відокремити правила від гравців». За логікою того ж Д. Норта, організація є командою, яка прагне спільно досягти певної мети – наприклад, виграти гру, поєднуючи вміння і взаємодію гравців. Таким чином, організація, – це люди, а інститути як обмежувальні рамки не можуть складатися з людей.

Відповідно до різного типу розуміння категорії «інститут» можна визначати і категорію «інституціоналізація». Згідно нормативістського підходу під інституціоналізацією розуміється процес утворення набору правил, які задають контекст співіснування та взаємодії [10]. Прихильники організаційного підходу цей термін використовують для позначення процесу врегулювання різних типів соціальної діяльності та закріплення їх як соціальних інститутів [15]. Окремий набір підходів до розумінні інституціоналізації надає економічна теорія організації та управління, яка активно проникає в пов'язану із політичною наукою теорію державного управління. Так, ряд економістів під інституціоналізацією розуміють перетворення в різні форми асоціацій [7, с. 6]. Пропонується також розуміння

інституціоналізації як процесу формування функціональних, нормативних та владних відносин між інституційним суб'єктом і суб'єктами зовнішнього середовища [9, с. 33–34]. Нарешті, третя група економістів трактує вказану категорію як процес закріплення зовнішньої норми в суспільній практиці, її фактичного підтвердження в реальній поведінці людей та в юридичному просторі [5]. Українська дослідниця в галузі теорії державного управління О. Лазор розглядає інституціоналізацію як процес визначення і оформлення організаційно-правових та інших структур (норм, правил, статусів тощо) як системи, спрямованої на задоволення суспільних потреб [8]. У сучасному правознавстві переважає думка, що інституціоналізація є перш за все правовою характеристикою, яка поділяється на конституційну, до якої належать відповідні положення щодо об'єкту регулювання, та законодавчу – в інших законах.

На наш погляд, дані підходи хоча і не суперечать один одному, але й не є універсальними. Кожне з визначень розкриває окремий елемент механізму інституціоналізації. Однак сам механізм залишається поза рамками наукового опису.

Метою даної статті є спроба визначити цей механізм, виходячи з того, що процеси владного регулювання суспільних відносин відображають конкурентну боротьбу за перерозподіл ресурсів у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що в тих сферах суспільного життя, де конкуренція відсутня, потреби в регулюванні взаємовідносин просто не виникає. Такий підхід не є новим для сучасної політичної науки. Так, І. Валлерстайн постійно вказує на взаємопов'язаність процесів, що відбуваються в політичній, економічній та соціокультурній сферах суспільного життя [1, с. 109]. Вітчизняний дослідник І. Рейтерович називає одним з найважливіших чинників відтворення влади в Україні конкуренцію між фінансово-промисловими групами [13, с. 14]. О. Воронянський основною функцією системи політичних інститутів визначає підтримку рівноваги статусів політичних еліт, що вибудовується в процесі їхньої конкуренції, при

мінімізації затрат на протистояння між ними [3, с. 78]. Таким чином, якщо в основі інституціоналізації покладено різнонаправлені соціально-економічні інтереси, які перетворюють взаємні конкурентні дії суб'єктів у загальноприйнятну практику з визначеним алгоритмом, саме співвідношення інтересів та засобів їх досягнення в руках суб'єктів виступає основним чинником формування як інституційного поля на даному етапі, так і напряду процесу інституціоналізації в більш довготерміновій перспективі.

З інституційної точки зору діяльність у рамках норми представляє вигоду у тому разі, якщо це сприяє найменш затратній реалізації інтересів суб'єкта. Інститут, що виникає на основі повторюваних взаємодій, виконує ряд функцій: забезпечує порядок реалізації інтересів у залежності від заздалегідь визначеного співвідношення сил між ними, знімає затрати на конкурентне протистояння та визначає шляхи уникнення збитку від покарання в результаті програшу цього протистояння. Тому роль інституціоналізації полягає в тому, що вона є чинником зниження невизначеності і основою для прогнозування поведінки суб'єктів. Однак якщо суб'єкт вважає, що дія, яка виходить за рамки інституційної норми, здатна принести йому значну вигоду, у нього виникає стимул до порушення цієї норми. При цьому порушення інституційної норми, будучи індивідуально вигідним, здатне призвести до негативних зовнішніх ефектів, тобто покласти на інших індивідів додаткові витрати, які в сумі можуть перевищити індивідуальну вигоду порушника (наприклад, витрати, пов'язані зі зростанням невизначеності, що породжується неконтрольованими відступами від очікуваних способів дій в «унормованій» ситуації). Засобом їх запобігання виступають санкції – ті чи інші покарання за порушення інституційних рамок, тобто дії, спрямовані на зниження корисності для їх об'єкта, наприклад, шляхом покладання на нього додаткових витрат. Слід враховувати, що як встановлення системи норм, так і накладення санкцій за їх порушення можуть здійснюватися або безпосередньо самими суб'єктами конкуренції, або через створення ними спеціальних інституційних структур –

установ регулювання, яким делегуються певні повноваження і частина прав суб'єктів. Такі установи набувають ознак організації, яка забезпечує функціонування відповідної системи норм за допомогою публічної влади. При цьому суб'єкти конкурентної взаємодії стають інституційними суб'єктами, тобто носіями певних специфічних норм і правил як результату узгодження різнонаправлених інтересів у рамках даного інституту, що накладає певні обмеження на поведінку сторін. Звідси видно, що будь-який інститут включає в себе як мінімум два системних елементи: інституційну норму («правила гри» за Д. Норттом) та інституційну організацію владного (політичного) характеру, яка виконує функцію механізму примусу суб'єктів конкурентних взаємовідносин до виконання цих правил.

Наявність політичних інститутів як рамок соціально-економічних взаємовідносин, порушення яких тягне за собою владні санкції, обмежує можливості вибору стратегій для суб'єктів цих взаємовідносин, перешкоджаючи реалізації їхнього прагнення до максимізації власного інтересу. Цей обмежувальний характер інститутів дуже важливий для розуміння реального політичного процесу. Будь-який інститут, обмежуючи безліч можливих способів дій, в силу цього впливає на розподіл ресурсів у суспільстві. Причому на розподіл ресурсів, вигод і витрат впливають не тільки ті правила, змістом яких безпосередньо є передача благ від одного суб'єкта іншому (наприклад, податкове законодавство чи правила визначення митних зборів), але і ті, які прямо не стосуються цих питань. Наприклад, введення зонування міських земель, згідно з яким у визначених районах допускається тільки житлове будівництво та будівництво підприємств торгівлі і сервісу, в той час як в інших можливо промислове будівництво, може відчутно вплинути на напрями інвестиційної активності. Встановлення складних правил видачі ліцензій на заняття найбільш прибутковими видами підприємницької діяльності може істотно знизити рівень конкурентності ринку та підвищити рівень цін, а в результаті –

сприяти високому рівню інфляції та зниженню купівельної спроможності суспільства і відтоку інвестицій з країни.

Зрозуміло, що результатом владного розподілу ресурсів стає їх концентрація в руках тих суб'єктів конкуренції, які мають доступ до механізмів примусу виконання інституційних норм. Це спонукає аутсайдерів конкуренції до системного порушення норм, які не сприяють отриманню ними вигоди. У рамках такої «поза інституційної» діяльності можливі стратегії, спрямовані на:

- цілеспрямоване порушення інституційних норм, при чому вигода від порушення має перевищувати витрати від накладення санкцій;

- порушення інституційних норм із цілеспрямованим уникненням санкцій шляхом обману чи домовленості з суб'єктом їх накладання;

- домовленість із суб'єктами, які теж прагнуть отримати вигоду від аналогічного порушення (оскільки можливості регулюючої організації з накладення санкцій обмежені її забезпеченістю ресурсами влади). Блокуючи можливість накладення санкцій, така домовленість може забезпечувати повторюваність позаінституційних дій і тим самим сама набуває інституційного характеру;

- встановлення нового інституційного порядку, при якому суб'єкт виводиться з під санкцій за дане порушення (аж до ліквідації даної норми).

Саме реалізація таких стратегій у процесі конкурентної боротьби за доступ до ресурсів і формує інституційне поле політичної системи суспільства, становлячи рушійну силу інституціоналізації політичної і, зокрема, державної влади. Звідси випливає ще один висновок: процес інституціоналізації полягає не лише у закріпленні певних норм і практик у суспільній діяльності, але і в кореляції інституційних форм у відповідності до змін у розстановці сил суб'єктів конкурентної боротьби та їх інтересах і потребах.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, з точки зору політичної науки категорію «інститут» можна визначити як

історично сформовану модель суспільних взаємовідносин на основі певної усталеної системи норм, яка регулярно відтворюється за допомогою здійснення публічної влади через організаційно оформлений механізм взаємодії суб'єктів конкурентної боротьби у суспільстві. Відхід від однобокого визначення політичного інституту дозволяє нам більш адекватно охарактеризувати і процес інституціоналізації. Під ним слід розуміти не тільки вироблення норм права в певній галузі суспільних відносин, процес перетворення якогось явища або руху в організовану установу чи перетворення спонтанного поведінки людей в організовану («боротьби без правил» у «гру за правилами»), але процес складання, організаційного оформлення та нормативного закріплення соціальних відносин, пов'язаних із здійсненням влади. Процес інституціоналізації охоплює ті сфери, де невизначеність результатів конкуренції приводить до перевищення витрат на боротьбу над вигодами від перемоги у ній. Суб'єктом інституціоналізації виступає внутрішньо конкурентна соціальна спільність, що володіє спільним інтересом і має достатні ресурсні можливості для його реалізації. Об'єктом інституціоналізації є коло проблем, фактів, явищ, які зачіпають інтереси тих чи інших соціальних груп чи суспільства в цілому.

Інституціоналізація закріплює певні види соціальної взаємодії, робить їх постійними і обов'язковими. Далі на цій основі розробляється система санкцій. Результатом інституціоналізації можна вважати створення відповідно до норм і правил чіткої організаційно-рольової структури, прийнятої більшістю учасників соціально-економічного процесу.

Таким чином, проблема інституціоналізації може бути досліджувана з двох основних точок зору. По-перше, як історичний процес зародження і встановлення нових інститутів, що дозволяє розкрити причини і умови їх виникнення. І, по-друге, в якості функціонування інститутів у рамках моделі конкурентної боротьби за обмежені ресурси в зв'язку з процесом еволюції співвідношення сил та інтересів суб'єктів цієї боротьби, в ході чого

формується механізми, що забезпечують як стабільність, так і дисфункції соціально-економічної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валлерстайн И. Мир-системный анализ / И. Валлерстайн // Время мира. Альманах современных исследований по теоретической истории, макросоциологии, геополитике, анализу мировых систем и цивилизаций / [под ред. Н. С. Розова]. — Новосибирск, 1998. — Выпуск 1. — С. 105—123.
2. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. — М. : Прогресс, 1984. — 104 с.
3. Воронянський О.В. Проблема формування політичних інститутів у контексті конкурентної боротьби еліт / О. В. Воронянський // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна «Питання політології». — 2012. — №1013 (вип. 21). — С. 75—79.
4. Гидденс Э. Устройство общества. Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. — М. : Академический Проект, 2003. — 65 с.
5. Гребенников В. Г. Институционализм как методология экономической науки / В.Г. Гребенников // Институциональная экономика / [под ред. Д. С. Львова]. — М. : ИНФРА-М, 2001. — С. 37.
6. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм. — М. : Наука, 1991. — 576 с.
7. Курс переходной экономики / [под ред. Л. И. Абалкина]. — М. : Финстатинформ, 1997. — 389 с.
8. Лазор О.Д. Публічна самоврядна влада: інституціональний підхід: зб. наук.праць / О. Д. Лазор // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. — 2010. — № 3. — С. 94—107.
9. Лебедева Н. Н. Институциональная экономика / Н.И. Лебедева. — Волгоград : Изд-во ВолГУ, 1999. — 278 с.
10. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Политические исследования. — 2002. — № 2. — С. 20—32.
11. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. — М. : Фонд экономической книги «Начало», 1997. — 357 с.
12. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; [пер. с англ.]. — М. : Аспект-Пресс, 1998. — 270 с.
13. Рейтерович І. В. Політичний вимір діяльності фінансово-політичних груп у державах перехідного типу / І. В. Рейтерович: Автореферат дис... канд. політ. наук (23. 00. 04: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України). — К., 2008. — 21 с.
14. Селигмен Б. Менгер фон Визер и возникновение австрийской школы / Б. Селигмен // Основные течения современной экономической мысли. — М. : Прогресс, 1968. — 600 с.
15. Флигстин Н. Поля, власть и социальные навыки: критический анализ новых институциональных течений / Н. Флигстин // Экономическая социология. — 2001. — Т. 2. — С. 28—55.

16. Юридична енциклопедія / [від. ред. Ю. С. Шемшученко] : В 6 т. — Т. 2. — К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999.— 744 с.
17. Parsons T. Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives / T. Parsons. — N.-Y. : Prestige-Hall, 1966. — 129 p.

УДК 32.019.5

М. Ю. Куц

ІНФОРМАЦІЙНІ ТА МЕРЕЖНІ ВІЙНИ: БАЗОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Інформаційні війни притаманні для суспільств постіндустріального типу. Об'єктом впливу стає розум супротивника, а не просто тіло, як це було у попередніх типах війн. Аргументовано, що інформація для такої війни може бути як метою, так і зброєю.

Мережні війни є специфічним видом інформаційних війн, вони поступово витісняють традиційні війни. Розвиток комунікаційних технологій сприяє переходу від затратної та чисельної за жертвами війни до мережної війни, яка є набагато вигіднішою та легшою.

Ключові слова: інформаційна війна, мережна війна, постіндустріальне суспільство, Інтернет, глобалізація.

Информационные войны характерны для обществ постиндустриального типа. Объектом влияния становится разум противника, а не просто тело, как это было в предыдущих типах войн. Аргументировано, что информация для такой войны может быть как целью, так и оружием.

Сетевые войны являются специфическим видом информационных войн, они постепенно вытесняют традиционные войны. Развитие коммуникационных технологий способствует переходу от затратных и численных за жертвами войн к сетевой войне, которая является более выгодной и легкой.

Ключевые слова: информационная война, сетевая война, постиндустриальное общество, Интернет, глобализация.

Information wars are characteristic for societies of postindustrial type. The reason of the opponent becomes object of influence, instead of the body as it was in the previous types of wars is simple. It is given reason that the information for such war can be both the purpose, and the weapon.

Network wars are a specific kind of information wars, they gradually force out traditional wars. Development of communication technologies promotes transition from cost and numerical wars for victims to network war which is more favourable and easy.

Key words: information war, network war, a post-industrial society, the Internet, globalization.